

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р ЧАВДАР МИЛЧЕВ МЛАДЕНОВ – НИГТГ-БАН
(член на Научно жури утвърдено с Заповед на Ректора на СУ „Св.
Кл. Охридски” със Заповед № РД 38-91/20.02.2023 г.)

Научна област – 4. Природни науки, математика и информатика.

Професионално направление - 4.4. Науки за Земята („География на страните – Регионална и политическа география”)

Катедра „Регионална и политическа география”, ГГФ, СУ ”Св. Кл. Охридски”

Тема:

МИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ И ПРОБЛЕМИ НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ В КАРЛОВО СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Редовен докторант – ПЕНКА ЛЮБОМИРОВА ПИСАЧЕВА

1. ДАННИ ЗА ДОКТОРАНТА.

Редовната докторантка Пенка Любомирова Писачева е родена през 1976 г. Магистър по „География, от ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски” - 2000 г. Работи като старши учител в СУ “Христо Проданов“, гр. Карлово. От 2019 г. е зачислена като редовен докторант в катедра „Регионална и политическа география” на ГГФ при СУ „Кл. Охридски”

2. ДАННИ ДА ДОКТОРАНТУРАТА.

От 2019 г. е зачислена като редовен докторант в катедра „Регионална и политическа география” на ГГФ при СУ „Кл. Охридски” със Заповед на Ректора № РД 20-142/18.01.2019. Отчислена със Заповед на Ректора № РД 20-447/17.02.2022 г.

Представени са всички данни и документи за образователния процес. Дисертационния труд е обсъден и насочен за защита на разширен съвет на катедри „Регионално развитие” и „Регионална и политическа география” при ГГФ на СУ „Св. Кл. Охридски”. Предоставените документи по процедурата отговарят на Закона за развитие на академичния състав и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”.

3. ДАННИ ЗА ДИСЕРТАЦИЯТА И АВТОРЕФЕРАТА.

Дисертационният труд е с краеведска насоченост и изследва проблемите, влияещи върху социално-икономическото развитие и причините за миграционните процеси в гр. Карлово и Карловската община. Той е структуриран в 4 глави, увод и заключение. Обемът на дисертацията е от 255 стр. и 22 приложения. В текста има 92 фигури (диаграми, картосхеми и снимки) и 44 таблици. Използвани са 262 литературни и статистически източници (224 на кирилица, 39 на латиница, 35 нормативни документи и 49 интернат адреса). Този обем отговаря на изискванията за подобен род научни изследвания. Дисертационният труд е съобразен с всички изисквания на Закона „За условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности” и правилниците за приложението му.

Структурата на дисертационния труд отговаря на темата и в достатъчна степен осветлява изследвания проблем – миграционните процеси и социално-икономическото развитие във времето и пространството на гр. Карлово и Карловско. Спазени са основните изисквания към един дисертационен труд – формулирани цел и задачи, актуалност и изученост на проблема, анализ на състоянието и тенденциите, прогностични очаквания и заключение. Териториалният обхват е на ниво община и населено място.

Във връзка с темата на дисертационния труд е представена 1 публикация. Авторефератът е изготвен според изискванията и отразява същността на дисертационния труд.

Темата на дисертационния труд от краеведска, научна и приложна гледна точка е актуална причината, за което е отражението на миграцията за формирането и развитието на населените места и териториалните единици. Анализът на миграционните процеси и направените изводи трябва да спомогнат за взимане на адекватни мерки и политики.

Актуалната същност на дисертационния труд се състои в проучването на проблемите, влияещи върху социално-икономическото развитие и причините за миграционните процеси в община Карлово. Миграцията от своя страна обуславя тенденциите за намаляване на броя на населението, неговото застаряване, увеличаващата се безработица, както и на утвърждаване на миграционните нагласи при младото население. Изучаването на причинно-следствените връзки между демографските и социално-икономическите процеси прави дисертационния труд актуален и

резултатите то него може да се използват за вземане на управленски решения и разработване на общински планови документи.

Обектът на изследване е правилно определен – град Карлово и неговия хинтерланд (селищата в община Карлови и община Сопот). Предметът на изследването е формулиран точно – промените във времето и пространството на етническият, демографският и социално-икономическият облик на град Карлово и Карловска община след Освобождението.

Поставената цел в дисертационния труд – миграционните процеси и проблеми на социално-икономическото развитие на Карлово след Освобождението отговаря на заглавието на дисертационния труд. Акцентира се върху разкриването и анализа на природно-ресурсния потенциал, периодите на демографско и икономическо развитие, етническата и културната динамика на града и прилежащите му територии. Според целта в дисертационния труд се проследяват социално-икономическите проблеми, които се разглеждат като индикатор за развитието на община Карлово и град Карлово. Резултантна на това се явява миграцията.

За реализирането на целта са очертани 5 типа задачи, които са достатъчни за разработване на дисертационния труд, но не са ясно обвързани и формулирани с поставената цел. Декларираната научна хипотеза, частично отговаря на дисертационния труд и е от важно значение за практическата ѝ насоченост.

Използваните методика (не е ясно изложена) и методи за изследване позволяват да се реализират поставените цели и задачи. Предложените методи са подходящи за това изследване.

Уводната глава обхваща актуалността и изучеността на изследвания проблем. Тук от географска гледна точка е характеризираният обект на изследване. Формулирани са предмета, целите и задачите на изследването. Използвани и анализирани са различни проучвания на Карловско, общински документи и собствено анкетно проучване. Като проблем е посочена информационната обезпеченост на изследването.

В първа глава „Теоретико-методологични основи на изследването” се акцентира върху понятийния апарат, което по същество е теоретичната част на изследването. Главата е обзорна поради което е прекалено голяма и няма съвсем пряка връзка с целта на изследването. От друга страна тя показва теоретичната подготвеност на докторантката. Правилно е посочено, че сходствата и различията между териториалните единици по

различни показатели, критерии и индикатори може да се анализират чрез типологиите. Те дават възможност да се анализират тенденциите и перспективите в развитието на териториалните единици и населените места. Главата се състои от 2 подглави.

В подглавата „Главни индикатори за степен на социално-икономическо развитие“ е подходено по подобие на методологията за категоризация на териториалните единици и населените места. Тук се използват 3 категории индикатори – природно-екологични, производствено-икономически и социално-демографски. Не са открити инфраструктурните и не са посочени кои индикатори и показатели ще се използват в изследването. Правилно е посочено, че наличието на разнообразни по качество и количество природни ресурси не обуславят устойчивото и балансираното развитие, а са само добра предпоставка за развитие. Ценно е предложението за използване на „географския паспорт“, като комплексна“ цялостна характеристика за териториалните единици, в която фигурират ключови показатели, от които може се правят изводи за предлагане на обосновани управленски решения. Отчетено е значението на демографския потенциал и демографските процеси в системата „природа-общество-стопанство“. Те от своя страна са в основата на разработване на стратегии, програми и проекти.

Втората подглавата „Миграциите като индикатор на регионалното развитие“ има пряко отношение към темата на дисертационния труд. Тук е разгледана същността на миграционните процеси от историко–теоретична и поведенческа гледна точка. Отбелязана е многоаспектността на изследването на миграцията. Правилно е отчетено, че тя е в основата на преразпределението на населението и усвояването на природните ресурси и човешки блага. Акцентирано е върху отражението на миграциите върху териториите, отдаващи или приемащи мигранти. Основателен е извода, че негативните резултати от миграцията са неправилната социална и регионална политика. За целите на изследването е препоръчително да се обърне по-голямо внимание на ежедневната миграция. Всичко това позволява миграцията да се използва като индикатор за социално-икономическото развитие на териториалните единици. Базирайки се на това се предлага да се използват специфични управленски механизми наречени „регионална политика“. Не е отбелязана статистическата неточност на отчитане на реалната миграция, породена от прилагането на нормативната база. Правилно е посочено, че за изследването е най-

подходящ е комплексния географски анализ съчетан със, статистически, математически, исторически, демографски, прогнозни, картографски и други методи и подходи, а за поведенческите нагласи на населението - анкетния метод.

В първата глава докторантката показва познания за изследванията по проблема и познаване на научната литература по въпроса, което се вижда и от богатия набор литературни източници. Анализирани са различни аспекти на социално-икономическото развитие и миграцията.

Втора глава „Възникване и развитие на Карлово като административно-териториална единица до Освобождението” е с обем около 45 стр. Тя се състои от 3 подглави, където се прави широкообхватен историко-географски обзор. В първата подглава се прави физикогеографска характеристика на Карловската котловина. Втората подглава е исторически обзор усвояването на проучваната територия, етническите промени и формирането на селищната мрежа от древността и ранното средновековие. Третата подглава характеризира периода на османското владичество, когато се налага османската структура на управление и ориенталския стил на застрояване. Посочено е, че постепенно християнското население нараства от средата на 17 в. по механичен път. В резултат на това се създават условия за възходящо икономическо развитие (занаятчийство, търговия и земеделие). Посочено е, че голяма част от турското население се е изселило по време на Руско-турската война от 1828-1829 г. Дадени са оценки на различни автори за броя на населението и неговите структури за Карлово от различни автори. Характеризирана е стопанската дейност и специализация на Карловско за изследвания период. Описан е процеса на постепенното преобладаване на занаятчийството (акумулация на специфични за района дейности) и търговията над земеделието. Тези изменения са довели до коренна промяна на функционалния и архитектурния облик на града. Това от своя страна води до привличане на заселници и нарастване на броя на населението му.

Третата глава „Формиране на облика на Карлово като стопански и административно-политически център от Освобождението до 1989 г.” е с обем от 68 стр. И тя се състои от 3 подглави. В тях се изследва икономическото развитие, административно-селищното устройство и демографската ситуация. Социално-икономическото развитие и специализацията е анализирана за различните обществено-политически системи в България. Отбелязано е западането на занаятчийството и

преминаване към фабрично производство и развитието на специфично селско стопанство (розопроизводство, лозарство, овощарство, градинарство, бубарство, пчеларство, животновъдство) свързано със съответната промишленост. През този период се изгражда транспортната инфраструктура в района и дейности от обслужващата сфера (здравеопазване, образование, банково дело). Подем в икономическото развитие на града започва след Втората световна война в резултат от икономическата политика провеждана в страната. Тук се изграждат най-големите военно-промишлени комплекси в страната. Развитието на индустрията се явява притегателна сила за миграционна вълна. По-прецизно трябва да се ползват данните за дяла на машиностроенето, защото той не се отчита реално поради секретност на дейността на военнопромишления комплекс. През този период на базата на природни и антропогенни ресурси започва да се развива и туристическия отрасъл.

В края на периода и последвалата криза в страната Карлово губи своята социално-икономическа и притегателна мощ, което води до трайна емиграция към големите градове (предимно Пловдив и София), а впоследствие и към чужбина.

Във втората подглава е направен исторически преглед на административната организационна роля на гр. Карлово при различните административно-териториални устройствени схеми на страна от Освобождението до сега. Отчетено е, че след 1900г. важен градообразуващ фактор се явява военното дело и военното производство. От 30-те години на XX в. започва смяна на архитектурния облик на града. Обособяват се административно-търговска, промишлена и жилищни зони. Новото застрояване премахва традиционното в миналото разделение на Карлово на турски и български махали. Обръща се внимание на местата за отдих и детските площадки и на цялостния облик на града. Отдалечеността на Карлово спрямо по-големите населени места го прави важен административен, производствен, транспортен, търговски и туристически център и обуславя значимостта на общината от социално-икономическа и военно-политическа гледна точка.

Третата подглава представлява характеристика на демографската ситуация на града и общината. Правилно е отбелязано, че не може да се правят сравнителни демографски анализи на ниво териториална единица поради промените в териториалния обхват. Етническият състав на населението се характеризира със значителното преобладаване на

българския етнос над останалите (77 %), следван от турския (21 %). Точно е отбелязано, че най-голямо е нарастването на броя на населението в Карлово през 60-те години на XX в., което е резултат от бързата му индустриализация и свързаната с нея миграция. Коректно е анализирано движението и структурите на населението през различните периоди. Коректно е отчетено, че икономическата стагнация и предизвиканата безработица след 1989 г. обуславя значителна емиграция и активизиране на рурбанизацията.

Четвърта глава ”Съвременни социално-икономически тенденции и проблеми в развитието на община Карлово и нейния административен център” се с обем от 70 страници. Тя е разработена в 5 подглави. От практико-приложна гледна точка, тази е най-ценната част от дисертационния труд, където се виждат научно-изследователските възможности на докторантката. Тук най-ярко са открити съвременните проблеми в развитието на общината. Отразен е упадъкът в резултат от смяната на социално-политическата система и икономическата стабилизация след това. Всичко това се отразява на миграционните процеси в общината. Оценени са от количествена гледна точка различните отрасли на икономиката (наследена и нова). Точен е извода, че икономическата ситуация в Карловска община след 1989 г. е влошена поради факта, че крупните промишлени предприятия или са ликвидирани, или производствата им са силно стеснени. Деиндустриализацията е и една от основните причини за активизиране на емиграцията. От друга страна проблема за реиндустриализацията на Карловска община не фигурира в общинските и държавните приоритети в краткосрочен или в средносрочен план. Тези проблеми водят до трайно намаление на броя на населението и застаряването му, което докторантката е уловила (от 1989 г. до сега броят на населението е намалял на 50%). Установени са някои етнически изменения (нарастване с 90% на ромския етнос), намаляване на раждаемостта, емиграцията на млади висококвалифицирани кадри и свиването на работни места

Втората подглава „Икономически, политически процеси и електорално поведение“, като цяло не допринася съществено за изпълнението на поставената цел. Най-ценното в нея от географска гледна точка е разработения „географски паспорт“ на община Карлово. Според него основните дефицити на общината са: недостатъчните земеделски площи и обработваеми земи, производството на енергия, ДМА,

транспортната обезпеченост, броят предприятия, липсата на медицински персонал и др. Запазва се водещата роля на вторичния сектор и нарастване на тази на третичния. Оценен е туристическият потенциал на общината. Установени са основните трудности на традиционното стопанството на общината, като намаляване на някои земеделски производства, недостатъчни финансови средства и инвестиции, квалифицирани кадри и др. Изведен е като проблем почти двойно по-високата безработица от средната за страната. Правилно е посочено, че неизползването на възможностите за развитие водят до проблеми, като силно повлияват на икономическата и демографската криза, липсата на развитие на нови отрасли и технологии, ниското ниво на стойностите на редица икономически показатели, липсата на медицински персонал и др. Ако се реализират Общия устройствен план (ОУП) и проекта за индустриална зона–Карлово обективно може да се очаква да има икономически ръст. Според мен анализа на електоралното поведение на населението е излишен.

Третата подглава има информативен характер относно функционирането на транспортната инфраструктура и защо е определена кат второстепенна ос Подбалканския път. Не взето отношение дали е обективно определена степента на урбанизираност в „Националната концепция за пространствено развитие“. Дали е отчетена в нея наличието на още 3 града и дали е разумно решение на отделянето на Сопот като самостоятелна община. Правилно е определено мястото на гр. Карлово, чрез който балансира неравномерното разположение на областните центрове. Отчетен е недостатък, че община Карлово няма изготвен общ устройствен план.

В четвърта подглава е направен преглед на плановете и нормативните документи на община Карлово след 2007 г. В тях са застъпени проблемите, свързани с миграционните процеси в общината и негативните резултати от това. Темата за миграцията не присъства единствено в документите, свързани с енергийната ефективност и в програмите за туризъм и читалищна дейност. От 2021 г. ОПР се заменят от План за интегрирано развитие на община, където са оценени предимствата и потенциалът за развитие на общината, включително визия, цели и приоритети за развитие, обвързани с амбицията за по-висок жизнен стандарт на населението и устойчиво териториално развитие. Правилно докторантката се съмнява, че визията може да не се осъществи поради

липса н Общ укстройствен план. В програмата за управление и развитие се включват основните цели, приоритети, сроковете и дейностите за тяхното изпълнение.

В петата подглава се търси връзката между местното самоуправление и миграционните процеси. Изготвен е доклад за Индекса на гражданското участие според който оценката на община Карлово е 3,40 (по шестобалната скала). Правилно е отбелязано липсата на възможности за информиране на гражданите и гражданските организации и неяснотите в процедурите за подпомагане на НПО и граждански групи, което води до непрозрачност при вземането на решения. Точно е посочено, че вътрешнообщинската миграция е свързана основно с ежедневните турдови пътувания и на учащи към учебните заведения. Правилен е извода, че високия отрицателен механичен прираст е характерен за градове със затихващи индустриални функции какъвто гр. Карлово, което е един от големите социално-икономически проблеми на района. От 1990 г. механичният прираст е с отрицателни стойности. Поради това правилно докторантката се насочва към провеждане на анкетно изследване на качеството на живот и управление и нагласите на населението за емиграция. Тя прави две анкети в различни възрастови диапазона (18-82 г. и 18-19 г.). Изводът, че преобладаващите причини за емиграция са икономическите и при двата пола, а при момичетата и по-доброто образование и здравеопазване в чужбина може да има практическа управленска стойност. Резултатите от анкетата и анализа на резултатите от нея доказва по неоспорим начин заложената работната хипотеза. Точен е изводът, че хода и посоките на миграционните процеси в община Карлово и социално-икономическото ѝ развитие през различните етапи са свързани и взаимнозависими. Най-силно е влиянието на социално-икономическите (несъответствие между териториалното разположение на населението и трудовите ресурси и свободните работни места), психологическите (стремеж към търсене на добри условия за труд, отдих, културни занимания и др.) и в по-малка степен на транспортните фактори.

В тази глава на дисертационния труд докторантката потвърждава възможностите си да прави регионален икономико-географски анализ на миграционните потоци, да анализира и интерпретира емпиричния и анкетния материал.

Заключението обобщава резултатите от дисертацията в научно-познавателно и практическо направление. То дава добра представа за

свършената работа в дисертационния труд. В него град Карлово е определен като важен административен и икономически център в област Пловдив и страната, през който преминават главни автомобилни пътища и жп линии. Изследването на социално-икономическото и демографското развитие и миграционните процеси позволява да се определят основните причини, довели до настоящото им състояние. Правилно е отчетено, че при прехода към пазарно стопанство в общината са закрити или реструктурирани много производства, което от своя страна води до проблеми в социално-икономическото развитие и обективно се създават предпоставки за емиграция. Не се използват пълноценно наличните природни и антропогенни туристически ресурси. Социалната и икономическата несигурност водят до активизиране на миграционните процеси и нарастване на нагласите на хората за емиграция. Основните причини за емиграцията от общината са семейните, несигурността на младите хора за реализация в България, нестабилната политическа и икономическа обстановка в страната, стремежът към по-добри условия на труд, живот, здравеопазване, образование и др. Според направената анкета главни проблеми на населението в община Карлово, са състоянието на обществените услуги, „В и К“ услугите, здравеопазването, транспортът, електрозахранването, чистотата, закриването на предприятия в района, безработицата, затварянето на училища в селата, липсата на средства за по-малките населени места и др.

Като положителни промени са отнесени благоустрояването на града (изграждане на паркове, детски и спортни площадки), развитието на туризма и възраждането на традициите, управлението на общината, запазването на ВМЗ и военното поделение, достъпа до големи търговски вериги.

Към дисертационния труд могат да се направят някои бележки:

1. Структурата на дисертацията не води до по-ясно логично изложение;
2. Значителен историзъм;
3. Липсват аналитични изводи в края на главите;
4. Не е направена критична оценка на използваната информационна база (грешките които се допускат от текущата статистика);
5. Не е показано как да се приложат резултатите в практиката;
6. Има повторения.

Приложеният списък от приноси отговарят на направените анализи. Някои от приносните моменти не са формулирани точно и могат да

претърпят редакция. Основните приноси в дисертационния труд обогатяват съществуващите краеведски знания и имат научен и приложен характер.

Най-общо научните достойнства на дисертационния труд са:

- достатъчно пълно и точно от научно-познавателна гледна точка е изяснен понятийно-терминологичния апарат;
- установени са причинно-следствените връзки между социално-икономическото развитие и миграционните движения на населението;
- направен е подробен исторически обзор на развитието на Карлово и Карловско;
- създаден е географски паспорт на община Карлово, който може да се използва за анализи и оценки;
- направено е анкетно проучване на общественото мнение за качеството на живот, управлението на общината и емиграционните нагласи на населението;
- добре са разработени графичните и картографските материали.

В дисертационния труд е обработен огромен по обем емпиричен материал, който е систематизиран и коректно интерпретиран. Препоръчвам дисертационния труд да се преработи в краеведски вид и отпечати.

Дисертационния труд и публикацията са самостоятелно дело на докторанта.

Заключение: Представеният труд е актуален, дисертабилен и в завършен вид. Докторантката показва необходимите знания и умения за успешна самостоятелна научна работа, като използва съвременни научноизследователски методи. От направения анализ и получените резултати в дисертационния труд се вижда, че формулираната цел е успешно изпълнена. Независимо от направените бележки, основавайки се на горепосочените научни приноси и достойнства предлагам на Научното жури да присъди на **Пенка Любомирова Писачева** научно-образователната степен доктор по научната специалност География (География на страните – Регионална и политическа география).

София, 04.05.2023 г.

Рецензент:

(Проф. д-р Ч. Младенов)